

I CURS D'ESTIU DE LA CÀTEDRA D'ESTUDIS MEDIEVALS COMTAT D'URGELL

GENER GONZALVO I BOU

Els dies 10, 11 i 12 de juliol de 1996 va tenir lloc a Balaguer el I Curs d'Estiu de la Càtedra d'Estudis Medievals Comtat d'Urgell, acabada de crear. En aquest curs, organitzat pel Consell Comarcal de la Noguera, hi van col·laborar la Societat Catalana d'Estudis Històrics (SCEH) i l'Institut d'Estudis Ilerdencs (IEI). La coordinació va ser a càrrec de membres de la Universitat de Lleida i dels Arxius Comarcals de Balaguer i Tàrraga.

Des de fa relativament poc temps, i a iniciativa de la mateixa Universitat de Lleida, de l'IEI i dels esmentats arxius comarcals, s'estan intentant engregar unes línies noves d'investigació al voltant de l'històric comtat d'Urgell, com una manera de renovar la historiografia medieval catalana, des de l'òptica de les comarques occidentals de Catalunya.

Efectivament, el primer pas d'aquestes iniciatives fou un cicle de conferències, celebrades a l'IEI l'any 1992. Posteriorment, es creava la col·lecció de llibres «Comtat d'Urgell», amb la voluntat de publicar, anualment, una monografia o miscel·lània d'estudis dedicats al comtat, i que sobretot reflectissin les noves línies d'investigació sorgides de la universitat. Precisament, en el primer volum de la col·lecció es van publicar les conferències impartides el 1992,¹ mentre que el segon, corresponent a l'any 1996, està dedicat a la publicació dels pergamins del fons municipal balaguerí custodiats a l'Arxiu Comarcal de Balaguer, molts d'aquests privilegis, concedits a la ciutat pels comtes d'Urgell (edició a cura de Dolors Domingo, amb pròleg de Flocel Sabaté).

Així doncs, la pretensió d'aquest I Curs d'Estiu era continuar amb les línies de redreçament de la historiografia al voltant del comtat d'Urgell, tal com deia el programa de mà del curs, «com a receptacle de l'origen carolingi, com a emprenedor puntual en l'expansió sobre les terres de frontera i com a puixant unitat baix medieval». Balaguer s'erigeix així en marc de trobada dels estudiosos i interessats en aquesta realitat històrica. De fet, un primer èxit del curs fou la inscripció de setanta persones, la majoria provinents de Lleida, Balaguer i Tàrraga, però també de Barcelona i d'altres ciutats i viles de dins i fora de Catalunya.

La col·laboració, en aquest projecte, de la Societat Catalana d'Estudis Històrics esdevenia així un suport acadèmic al curs, a més de possibilitar a la Societat de vincular-se als projectes que surten de la tradicional òrbita barcelonina; per això, la Junta de la Societat va creure oportú col·labo-

1. *El comtat d'Urgell*, Lleida, 1995, amb textos de Prim Bertran, Francesca Español, Francesc Fité, Gener Gonzalvo, Flocel Sabaté i Max Turull.

rar en aquest I Curs d'Estiu de Balaguer, tenint en compte, a més, l'alta qualificació científica dels ponents.

El I Curs portava el subtítol «Desenvolupament socioeconòmic dels grans espais baronials a l'Edat Mitjana», amb l'objectiu de conèixer l'edat mitjana real, la que conjumina la feudalitat i la dinàmica urbana, la que combina la singularització jurisdiccional i la progressiva uniformització jurídica, la que fa conviure l'afermament del poder reial i la consolidació de les puixances baronials i municipals.

Va obrir el curs la ponència del professor Paul Freedman, de la Vanderbilt University (Nashville, Tennessee), sota el títol «Senyors i pagesos al camp feudal». El doctor Freedman va recordar les tesis del professor Pierre Bonnassie sobre els orígens de la feudalitat a Catalunya, entesa com a «revolució feudal» a l'entorn del període 1020-1060, tesi concordant amb la mutació feudal de l'any 1000, que suposaria un canvi sobtat de l'esclavitud antiga cap a la servitud feudal. Freedman, en aquest sentit, va recordar que Bonnassie, en els seus estudis, va utilitzar nombrosos documents procedents de l'antic comtat d'Urgell, sobretot els que tracten de la Seu d'Urgell i l'Alt Urgell, i que, de fet, l'estudi de l'origen feudal al comtat era important, no només des d'un punt de vista local, sinó com a contribució a l'estudi del feudalisme i de la història social de tot Europa.

Segons Freedman, les tesis de Bonnassie són incorrectes. No es pot concentrar tot el canvi del món antic al món feudal a l'any 1000. En realitat, fou un procés lent i llarg, que arrenca de l'antiguitat tardana. Va posar com a exemple l'Imperi carolingi, on no es pot parlar pròpiament de l'existència d'esclaus. A Catalunya hi havia una sèrie de particularitats: el dret visigòtic, la frontera amb l'Islam, etc., però en cap cas es pot parlar d'esclavitud a Catalunya al segle x, segons han demostrat els estudis de Lluís To. Freedman també recordà que en el procés de l'aprisió, les lliures propietats no eren alodials, sinó que els masovers del segle x tenien servituds, i que la senyoria ja existia des del segle x, tal com demostren les investigacions del doctor Gaspar Feliu.

El professor Freedman s'inclina a pensar que els documents del segle xi no demostren del tot els lligams servils. És al segle xii quan ja es pot parlar de pagesia de remença. D'altra banda, la violència feudal era molt forta al segle xii, tal com demostren els estudis de Bisson i Blanca Garí. Freedman també recordà l'assemblea de Cervera del 1202, on es fa efectiu el dret de maltractament dels pagesos, com una violència oficial, rutinària. En realitat, al segle xi, a l'Urgell i a Catalunya, hi hagué una «semirevolució» feudal. Finalment, Freedman recordà que la Treva de Déu, al segle xi, no tingué un origen i ressorts populars, sinó que fou un moviment eclesiàstic, clarament elitista. En definitiva, la ponència del doctor Freedman se centrà, doncs, a rebatre la cronologia de l'origen del feudalisme proposada per Bonnassie, tot proposant-ne una altra, i a donar una importància, per a l'estudi de la feudalitat europea, als documents medievals del comtat d'Urgell.

La ponència següent, a càrrec del doctor Gaspar Feliu, de la Universitat de Barcelona, i president de la Societat Catalana d'Estudis Històrics, tenia com a títol «La pagesia i els béns comunals». En primer lloc, Feliu va deixar clar que la documentació medieval no facilita aquests estudis dels béns comunals, que poden ésser objecte d'un millor estudi a l'edat moderna. De tota manera, va posar en relleu que els béns comunals i, en general, l'economia tenen una gran continuïtat entre l'edat mitjana i l'edat moderna; els grans canvis arriben amb els governs liberals del segle xix.

Gaspar Feliu va destacar els recents estudis de Josep M. Bringué sobre el Pallars, amb els quals s'ha pogut aprofundir més en les investigacions al voltant dels béns comunals. En realitat, totes les valls pirinenques eren un bon camp de naixement d'aquests béns, pel seu tancament i sistema endogàmic, que propicià un comunisme, propi de tots els pobles indígenes. Aquests béns estan lligats al naixement dels termes de les viles, entesos com una unitat bàsica del territori, on els veïns tenen dret a explotar els recursos segons les seves necessitats i segons les normes dictades per la comunitat: boscos, pastures, conreus, etc. Per Gaspar Feliu, en aquestes valls dominava el dret de veïnatge, encara que els antics clans hi tenien una certa importància. Tota la terra del terme era en franc alou, com a la Vall d'Aran, des de temps antiquíssims. Aquestes estructures es van mantenir gairebé intactes fins a finals de l'Antic Règim, al segle XVIII. Tot seguit, el professor Feliu va definir els emprius, les possessions de comtes i monestirs, i el difícil encaix dels béns comunals amb els Usatges i el feudalisme. També va definir els béns que eren de propietat privada (cases, corrals, horts, estables, etc.), l'apropiació parcial, anomenada boïga, el pas del sistema de boïga al de camp estable, tot parlant de la dula, i de certs béns a disposició del poble: la caça, la pesca, la llenya, els bolets, etc.

Aquest sistema econòmic fou minat per diversos factors. En primer lloc, per l'explotació comercial del terme, amb un ús excessiu de boscos i pastures. A l'edat moderna s'instaura el vedat o guarda. També perjudica el sistema la venda de fusta (els raiers), les explotacions mineres, les fargues, etc. Igualment, uns altres factors de crisi foren l'endeutament del comú, les guerres, el règim senyorial, les actuacions borbòniques de la tala de fusta per al rei, etc. Podem dir, doncs, que els béns comunals, al segle XVIII, estaven en perill evident de sobreexplotació. Abans, però, els béns comunals ja s'havien eixamplat amb l'expansió cap a les planes (vegeu les cartes de població i franquícia). A Lleida s'establiren les possessions comunals més importants de Catalunya, fruit de les dificultats per a la repoblació d'aquestes comarques. Gaspar Feliu distingeix així entre la Catalunya dels masos (Catalunya Vella) i la Catalunya dels pobles (Catalunya Nova), on els béns comunals són més influents i persisteixen fins al segle XIX. Algunes altres pràctiques comunals foren la regulació de molins i regs, l'avituallament, la fixació de preus, la gabella com a font d'ingressos per al municipi, etc.

Finalment, el doctor Feliu insistí en el factor de l'endeutament dels pobles, amb els censals, com el principi de dissolució d'aquests béns comunals al segle XVIII, a més de contribuir-hi l'increment de la població, el lliure mercat, el poder polític, els impostos borbònics com el cadastre, la reserva de regalies d'aigües i mines, i, finalment, la desamortització del segle XIX, amb el triomf de les tesis liberals.

La tercera ponència va ser a càrrec del doctor Josep M. Sans i Travé, director de l'Arxiu Nacional de Catalunya, sota el títol «Els ordes militars al comtat d'Urgell». El doctor Sans Travé, abans d'analitzar la presència d'aquests ordes al comtat d'Urgell, va fer una llarga intervenció, per tal de definir el concepte d'orde religiosomilitar, les característiques d'aquests i els seus orígens històrics, tant a Palestina, com també a l'Occident cristià i a la península Ibèrica. Aquests orígens cal cercar-los en el Concili de Troyes del 1120, on obtenen una regla específica; és quan es defineix l'ideal del cavaller cristià, que uneix una fe profunda amb l'exercici de les armes per a defensar la Cristiandat. Sens

dubte, els llocs preferits pels ordes militars foren Terra Santa i la península Ibèrica, on es concretava millor la defensa dels pelegrins i la lluita contra els infidels musulmans.

Tot seguit, el ponent va donar alguns detalls sobre els diferents ordes militars: l'orde Teutònic, el Sant Sepulcre i els dos ordes que tingueren una major expansió: el Temple i l'Hospital. A més, Sans Travé ens definí els ordes militars propis de la península Ibèrica: Calatrava, Santiago, Alcàntara i els propis dels Països Catalans: Sant Jordi d'Alfama i l'orde de Montesa. A continuació, el ponent se centrà en els orígens i la introducció dels dos grans ordes —Temple i Hospital— a Catalunya, tot lligant-ho amb l'expansió d'aquests ordes per tot Occident, comptant amb el gran suport que els donà sant Bernat, i que tenien per objectiu recaptar recursos per a les seves operacions a Palestina. A la península, però, ja hem dit que els ordes militars tingueren un tret específic: la lluita contra els musulmans i la defensa de les fronteres. El doctor Sans Travé cità, dins aquest període d'origens, la donació feta pel comte d'Urgell, el 1132, als ordes militars, del castell de Barberà. També analitzà el polèmic testament del rei aragonès Alfons el Bataller, que explica els privilegis que reberen aquests ordes, a partir de les negociacions amb Ramon Berenguer IV.

Una altra part de la conferència se centrà en l'organització interna dels ordes militars: les grans divisions dels ordes, els mestres provincials, el priorat de Catalunya o la castellania d'Amposta, etc. Va definir l'organització de les comandes, els càrrecs dins d'aquesta, els graus o les categories dins de la comunitat, les branques femenines, etc.

La darrera part de l'exposició de Sans Travé fou dedicada a l'estudi dels ordes militars al comtat d'Urgell. En general, aquests ordes tingueren un pes específic menor, en comparació de la resta del Principat: destacaren només les comandes com Tèrmens, Barbens i Corbins. Aquesta poca influència fou deguda que, al comtat d'Urgell, el territori no necessitava una missió defensiva clara, no era terra de frontera. Així, l'objectiu de les comandes d'Urgell era recaptar i obtenir el màxim de recursos econòmics, car, en general, es tractava de terres bones i productives. Un altre factor negatiu fou la poca atenció que els dedicaren els comtes d'Urgell, que preferiren el monestir de Bellpuig de les Avellanès i l'orde cistercenc. Finalment, Sans Travé lamentà que, fins ara, hi ha hagut pocs estudis relatius als ordes militars al comtat, els treballs de Miret i Sans, Josep Lladonosa i Prim Bertran, i que, per tant, era un camp d'investigació que ofereix moltes possibilitats de futur.

El doctor Manuel Riu i Riu, de la Universitat de Barcelona, fou el següent ponent del curs: «Els dominis eclesiàstics al comtat d'Urgell». El doctor Riu, al llarg de la ponència, anà definint els diferents dominis de l'església d'Urgell: el domini episcopal de la Seu (el més important), els dominis de les canòniques, dels monestirs, de les parròquies i, finalment, els béns dels clergues. Aquestes possessions anaren aparellades a l'evolució territorial del comtat (apel·là als estudis de Flocel Sabaté), amb la gran expansió del segle XII. De tota manera, el doctor Riu parlà de la polèmica acta de consagració de la Seu, suposadament del 839, on el bisbat posseïa cent vint-i-nou parròquies. De fet, però, cada canònica i cada monestir tenia el seu propi patrimoni i formava un autèntic trencaclosques de jurisdiccions barrejades, una temàtica que queda encara per investigar.

Sens dubte, però, el gran patrimoni eclesiàstic del bisbat era el de la mateixa Seu, amb unes rendes i uns censos certament considerables, favorables al bisbe i capítol d'Urgell. A banda d'això,

l'Església fou afavorida per les donacions comtals, a més d'obtenir immunitats atorgades per l'autoritat civil i àdhuc privilegis d'exempció procedents del papat. Aquests territoris immunes s'administren de manera autònoma, amb diversitat de jurisdiccions, que als segles XI i XII n'afavoriren la senyorialització. De fet, a l'època feudal hi trobem un mosaic de dominis poc coherents i dispersos, amb propietaris tant laics com eclesiàstics.

El doctor Riu també analitzà els béns de la canònica d'Urgell, independent del bisbe; així, el 1040, vint-i-dos castells del comtat depenien de la canònica, a més de setanta-vuit llocs diferents on tenia alguns drets. Una de les altres canòniques potents fou Santa Maria d'Organyà, amb dominis que s'aniran estenent fins al mateix Balaguer. Rius esmentà també el pariatge d'aquesta canònica amb el vescomte de Castellbò i féu alguns comentaris de les Homilies d'Organyà i les reformes de Sant Ruf d'Avinyó.

Quant a monestirs, al bisbat se n'han comptabilitzat fins a cent vint-i-set, i es poden destacar el de Sant Serni de Tavèrnoles, d'origens visigòtics.

En canvi, els béns de les parròquies no eren tan importants. Manuel Riu ens parlà de la parròquia de Castellciutat. En general, al costat de cada parròquia, hi havia cases, vinya, hort, etc., per al manteniment del clergue; en general, eren dotacions molt humils. D'altra banda, els testaments de bisbes i clergues permeten d'estudiar els seus béns. Així, el doctor Riu esmentà, respecte d'això, els treballs d'Udina Abelló.

El senyor Jaume Riera i Sans es féu càrrec de la ponència següent: «Jaume Villanueva i el comtat d'Urgell». Aquesta intervenció, dins el nostre curs, era la continuació de la conferència que Jaume Riera, arxiver de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, impartí el 28 de març de 1996 a la Universitat de Lleida, amb el títol «La Historia de los Condes de Urgel de Diego Monfar i Sors». En aquella ocasió, Riera intentà demostrar que l'autor d'aquesta obra emblemàtica de la historiografia del comtat d'Urgell no era precisament Diego Monfar, arxiver de l'Arxiu Reial de Barcelona al segle XVII. De fet, doncs, la ponència de Jaume Riera en aquest curs d'estiu tenia una clara solució de continuïtat; ara es tractava d'atribuir a Jaume Villanueva l'autoria d'aquesta obra. En la primera part de la seva ponència, Riera tractà de demostrar les grans similituds estilístiques de l'obra atribuïda a Monfar, amb l'estil de Villanueva emprat en els seus volums del conegut *Viage Literario a las Iglesias de España*. Àdhuc, Riera posà nombrosos exemples dels punts de contacte entre les dues obres, quant als seus continguts. Jaume Riera volgué també desmitificar la figura de Villanueva com un historiador summament crític, citant l'invent del sepulcre del comte Oliiba Cabreta a Serrateix, o bé les incongruències de Villanueva en descriure l'arxiu d'Àger.

D'altra banda, Jaume Riera posà èmfasi a demostrar també les similituds entre la *Historia de los Condes de Urgel* i l'obra de Villanueva, *Memorias cronológicas de los condes de Urgel*, la qual cosa refermava la seva tesi sobre l'autoria de la primera obra esmentada.

Riera també analitzà minuciosament els viatges de Villanueva a Urgell, a partir del 1806: visites a la Seu, Bellpuig de les Avellanes, Balaguer, etc. El 1805, Villanueva ja havia investigat a fons l'Arxiu Reial de Barcelona, amb abundoses fonts relatives al comtat d'Urgell. Així, el 1806, la idea de redactar una història del comtat ja era ben madura en la ment de Jaume Villanueva.

Seguint la trajectòria biogràfica del pare Villanueva, Jaume Riera esmentà les dificultats que passà, per ésser de tarannà liberal, la qual cosa l'obligà a un exili entre el 1814 i el 1820, uns anys de reclusió en un convent de València. Tenint en compte que el 1814 Villanueva emprèn les *Memo-ri- as Cronològiques de los Condes de Urgel*, és en aquest període on Jaume Villanueva té el temps i el material per a fingir la *Historia de los Condes de Urgel*, tot atribuint-la a Diego Monfar. També, segons Jaume Riera, aquesta falsificació de Villanueva, a més d'ésser un *divertimento*, s'inscrivía dins una lluita cultural amb els sectors absolutistes agustinians, autors de la també famosa *España Sa-grada*, tot donant una altra visió de la història de l'Església espanyola, dins uns paràmetres més liberals. En aquest sentit, Villanueva plantejà aquest fals Monfar com una trampa contra els seus enemics culturals i polítics.

Va cloure aquest I Curs d'Estiu de la Càtedra d'Estudis Medievals Comtat d'Urgell, la ponència del doctor Josep M. Font i Rius, catedràtic emèrit de la Universitat de Barcelona, «L'antic dret local de Balaguer». El doctor Font anà desgranant, en la seva intervenció, les síntesis dels seus estudis sobre la història del dret local balaguerí.² Font Rius va distingir tres nivells dins l'entramat de la creació d'aquest dret local. En primer lloc, cal tenir en compte els privilegis, les cartes de població i franquícia, per tal d'estimular les repoblacions, i l'establiment de fires i mercats, dins un context de renaixement de la vida urbana. Són disposicions particulars, emanades de l'autoritat comtal, en aquest cas dels comtes d'Urgell. Un segon nivell el constitueixen la redacció de costums i usos locals, que demostren un millor assentament del dret: regulació del dret privat, penal, administració de justícia, i unes normes incipients de règim municipal. De fet, aquests costums els tenien les ciutats més importants del país: Lleida, Barcelona, Tortosa, Tàrraga, etc. En darrer terme, cal considerar les ordinacions municipals, fruit de l'activitat pròpia del municipi, una reglamentació de la vida interna de la localitat.

La ciutat de Balaguer té exemples dels tres nivells abans esmentats pel doctor Font Rius. Així, disposa d'amplis privilegis i cartes de població, des de la seva recuperació, el 1105, com ho demostren la sèrie de pergamins i el Llibre de Privilegis de l'arxiu municipal de Balaguer. El doctor Font esmentà alguns d'aquests privilegis i cartes de població, com la concedida el 1174 per Ermengol VII, quan l'assentament de la vida urbana era ja una realitat, un cop aconseguida la conquesta de Lleida, amb el consegüent nou període de pau. Font Rius esmentà també el període de crisi, al segle XIII, en les lluites ocasionades per la mort d'Ermengol VIII i l'ascens de la casa de Cabrera. En aquest cas, totes les parts enfrontades concediren privilegis a Balaguer, com a capital del comtat. Del 1311 data el privilegi de reconeixement de la paeria.

Tot seguit, Josep M. Font Rius analitzà les *Consuetudines Balagarii*, que considera de finals del segle XIII. En aquests Costums, s'hi barregen textos i extractes de privilegis, estatus orgànics de la paeria i normes de dret processal. El formen quaranta capítols, amb normes d'índole processal, d'administració de justícia, dret civil i penal, etc. Són interessants els capítols dedicats a regular la paeria. Els costums de Balaguer, d'altra banda, tenen una forta empremta dels usos i costums de Lleida.

2. Josep M. FONT I RIUS, «El antiguo derecho local de la ciudad de Balaguer», *Anuario de Historia del Derecho Español*, vol. LII, 1982, p. 5-110.

En darrer terme, el doctor Font ens parlà de les ordinacions municipals de Balaguer. Aquesta reglamentació de la paeria era la que més afectava els veïns, era la més propera: bans, normes sobre mercats, carrers, proveïments, salubritat, moralitat pública, etc., un conjunt de normatives que regulaven la vida quotidiana de la comunitat veïnal. El cos principal d'aquestes ordinacions ja apareix el 1313, i el redactà una comissió de paers i el batlle del comte d'Urgell; un gran capítol, publicat per Carreras Candi.

Com tots els drets locals, amb el transcurs del temps va anà perdent força jurídica, per l'enfortiment del poder públic, i el renaixement del dret romà i del dret general, amb normes emanades de la Cort General de Catalunya. Avui dia, aquest dret local és un record històric important per a la ciutat de Balaguer, i ens forneix de moltes dades de la seva identitat a l'edat mitjana.

En l'acte de clausura del curs, totes les institucions participants es van comprometre a donar continuïtat a aquestes jornades d'estudi en els anys propers. Des de la Societat Catalana d'Estudis Històrics creiem que l'experiència a Balaguer ha estat altament positiva, i seria bo de seguir col·laborant en aquests cursos d'estiu i en el conjunt de totes les iniciatives que pretenen impulsar els estudis històrics referits a l'antic comtat d'Urgell, i donar així a la SCEH una projecció fora dels cercles barcelonins, tot col·laborant en les tasques historiogràfiques que permetin estudiar la nostra història catalana des d'una perspectiva diferenciada: la de les terres occidentals de Catalunya, sovint massa arraconades pels historiadors del nostre país.